

הדילמות המוסריות הגדולות

כשלא יתכן פתרון פשוט לקונפליקט בינינו ובין מין אחר

פותרים בדוגמאות לשאלות מוסריות שיש להן פיתרון פשוט:

פגיעה לשם בידור ישיר וצריכת בידור: התעללות סדיסטית בחיות; מרוצי סוסים; ניצול חיות בקרקס; פינות ליטוף; רודיאן; ציד
פגיעה לשם ייצור וצריכה: פיטום אווזים; פרווה; עגלי חלב; בשר ועור; ביצים וחלב; צמר; מוצרי קוסמטיקה וניקיון

עוברים לדוגמאות לשאלות מוסריות שאין להן פיתרון פשוט:

1. הדברה בחקלאות (מאבק על גידולים, על מזון במחסנים).
2. הרס בתי גידול (מאבק על קרקע ומים).
3. עד כמה להשקיע בזכויות בעלי-חיים (הקרבה עצמית או הקרבת בני-אדם אחרים).

וגם:

1. האם או כיצד להחזיק חיות מחמד
2. שיתוף-פעולה חקלאי
3. ניהול אוכלוסיות של חיות בר, ובמיוחד תחת משבר אקולוגי מלאכותי או טבעי
4. הגנה עצמית או קהילתית מפני סכנה או התקפה מצד חיות אלימות
5. ניסויים בחיות עם נזק קטן לחיות מעטות מול תועלת גדולה לאנשים רבים

אז מהו פיתרון פשוט לשאלות מוסריות?

ראשית כל, פיתרון פשוט מחייב:

- שימוש בכללי מוסר שקל לקהילה שלנו להסכים עליהם,
- ושיהיה לנו ידע מספיק וברור על הנושא שעומד לדיון,
- ושבתנאים האלה יהיה קל להסכים שהמשקל נוטה בבירור לצד אחד.

לכן מובן שלשאלה כיצד לנהוג בחרקים, למשל, לא יכול להיות פתרון פשוט מכיוון שאם תחושה מודעת היא תנאי למעמד מוסרי, לא ידוע לנו אם יש להם תחושות כאלה. אבל אילו ידענו – הפיתרון היה עשוי להפוך לפשוט.

אם כן, פיתרון פשוט הוא מצב שבו הפיתרון לקונפליקט המוסרי הוא סופי וגורף. למשל: המתעלל יפסיק להתעלל; אוכל הבשר יפסיק לאכול בשר.

ניתן לדמיין בקלות עולם שבו תחום הפגיעה כולו נעלם, והאינטרסים שלנו, שהתממשו בפגיעה, מתממשים בדרך אחרת שוות-ערך. הכוונה איננה לכך שהעולם יישאר כפי שהיה; אפשר שתחום שלם בתרבות ייעלם, אבל צריך שיהיה אפשרי תחליף שווה-ערך.

נכון ששאלת הצמחונות והטבעונות נחשבת בדרך-כלל בתור דילמה מוסרית מרכזית ולא פשוטה. אבל כדי שהיא תהיה לא פשוטה, צריך לערער לגמרי על המעמד המוסרי של חיות. אם מקבלים שלחיות יש אפילו "קצת" מעמד מוסרי, אז טבעונות היא המסקנה העקבית, לפחות בחברה מתועשת.

אז מהו פיתרון לא פשוט לשאלות מוסריות?

בהינתן עקרונות ברורים וידע מספיק על הנושא, בעיה מוסרית הופכת למורכבת קודם כל כשהשיקולים לא יכולים לנטות באופן גורף לצד אחד. כלומר,

- מקרים של עימות בין אינטרסים בני משקל דומה או פגיעות/תועלת בעוצמה דומה;
  - או זכויות/חובות במשקל דומה;
  - או התעוררות של נדיבות, אמפתיה, אכפתיות, תחושת אחריות מוסרית וכדומה, ברמה דומה.
- פיתרון מורכב הוא מצב שבו הקונפליקט יישאר על כנו בכל מצב סביר. כלומר, כל עוד כל הצדדים ממשיכים להתקיים ושואפים לשמור על זכויות קיומיות בסיסיות, אחד מהם לפחות ימשיך לוותר ויתור כואב או להיפגע תחת כוח.

אי-אפשר לדמיין עולם שבו הפגיעה הזו נפסקה לגמרי ועדיין האינטרסים שלנו זוכים למימוש חלופי מלא. בקונפליקטים כאלה אנחנו לא יכולים ליהנות ממצב של טוהר – חייבים לכלוך את הידיים באיזושהי מידה.

מה יכול הדיון הפילוסופי לתרום לעיסוק בבעיות מוסריות לא-פשוטות?

מובן שאם הבעיות לא-פשוטות, אין טריק לפתור אותן בקלות. אפילו להסכים על עקרונות מוסריים, או להסכים על ידע עובדתי, קשה מאוד. אבל הדיון צריך לסייע לנו להתחמק מכשלים שנבעים מנקודת-מבט צרה מדי, כשנדמה לנו שעלינו על טריק אחד שיפתור את הדילמה. אפשר לציין שתי גישות כלליות לדיון: הפילוסופיה (או הניתוח המושגי) יכולה לסייע בדרך של יישום שיטות מוגדרות לפיתרון הבעיה. יש יתרון לשימוש בכמה שיטות לפתרון בעיה אחת. לכל שיטה יש נקודות של טיפול טוב יותר ויש אבסורדים, שיטות אחרות יכולות לזהות.

דוגמה לאנליזה, הדברה בחקלאות:

לפי גישה תוצאתנית, צריך לבדוק מי נפגע או מקבל וכמה מכל פעולה; ספציפית, בתועלתנות בודקים נזק ותועלת מצטברים; אפשר להעלות כאן השערה של חלוקה מסוימת באוכל בין אנשים ל"מזיקים". לפי גישה דאונטולוגית, בודקים מה צריך לעשות; אפשר לטעון כאן שרק במקרה של סכנת רעב לאדם אפשר להדביר.

לפי תורת המידות הטובות, בודקים מה יעשה האדם הטוב; סביר שהוא ינסה להתאמץ מאוד כדי למנוע כניסת ההדברה לתמונה.

עוד נקודות שבהן התיאוריות השונות נותנות דגש מיוחד:

דיון במידות טובות יהיה מפותח במיוחד בנוגע לשיתוף-פעולה חקלאי והחזקת חיות מחמד; לתועלתנות יהיו תשובות גורפות על ניהול אוכלוסיות בר ועל ניסויים, שיהיו שונות בעליל מאלה של תפיסת הזכויות. אולי גם לשאלת ההשקעה.

התיאוריה הביקורתית (או הניתוח ההיסטורי-החברתי שמתמקד בשליטה ובשחרור) מתמקד בהצבעה על מגבלות התפיסה המקובלת בעניי. כלי ביקורתי מרכזי הוא השוואה. זו יכולה לסייע בדרך של ניסיון לבחון בעיות בעלות מבנה דומה תוך החלפת הזהות של המשתתפים. חשוב להדגיש שהשוואה חייב לכלול הן את הדומה והן את השונה.

דוגמה לתפיסה ביקורתית, הדברה בחקלאות:

האנלוגיה המתאימה ביותר היא למצב של מלחמה, והדיון המתבקש מתייחס לאתיקה מלחמתית או לחוקי המלחמה. ראשית כל חשוב לציין את ההבדל: חוקי המלחמה מכוונים למשא-ומתן והשגת הסכמים ששני הצדדים יכבדו, וכאן זה לא רלוונטי. הצד השני ימשיך "להילחם" בכל מצב, ולכן אם חוקי מלחמה לוקחים בחשבון ששלום הוא המצב הנורמלי, הם לא רלוונטיים. עם זאת,

- לפי אמנת ז'נבה, חיילים ופצועים זכאים לטיפול רפואי והגנה על-ידי האויב
- האמנה מחייבת יחס הוגן לשבויי מלחמה: אסור לשפוט אותם כל עוד ביצעו מעשים דומים לאלה של הכוח השובה, אסור לענותם ויש לדאוג לצרכי הקיום שלהם. לאחר הפסקת הלחימה יש לשחרר אותם.
- האמנה אוסרת להרוג אוכלוסייה אזרחית ולנקוט נגדה עינויים, עונשי גוף או הרס רכוש.
- הגבלות על נשק לא קונבנציונלי
- השמדת עם היא פשע מלחמה
- מטרת המלחמה היא להביא להכרעה מהירה של הקונפליקט ולא יותר

כללים אלה מרמזים על פיתרונות אפשריים: השמדת ה"מזיקים" איננה המטרה, אלא הרחקתם המתמדת מהיבולים; חייבים לשקוד על פיתוח אמצעי הרחקה במידת האפשר או על אמצעי הדברה שגורמים כמה שפחות עינויים; לכידת "מזיקים" מחייבת שחרור במקום נייטרלי.

עוד דוגמאות של השוואות מועילות:

- שאלת המאבק על בתי גידול דומה לשאלת הכיבוש והקולוניאליזם;
- החזקת חיות מחמד קוראת לדימויים שונים: משפחה לעומת יחס סחורתי;
- שיתוף-פעולה חקלאי דומה ליחסי עבדות;
- ניהול אוכלוסיות של חיות בר דומה לפתרון סכסוכים בינלאומיים ולניהול של מהגרים;
- הגנה עצמית וניסויים מקבילים למצבים דומים מאוד בין בני-אדם.